

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

כרך יט, תשכ"ח

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

קצת, ירוק קצת, ומה לנו ולמחלוקת חז"ל? הללו לא הייתה
לי דרך אלא לסלק את קושיכם בזה הלשון:

אדמדס — פחות מאדום, ירקרק — פחות מירוק,
ואף קטנטן — פחות מקטן.

תירוץ זה הניח את דעתם, ונסתתמה טענתם.

הערה: בעניין גרוע וקטנטן דנתי בקצרה גם בספרי
„יד הלשון“ עמ' 121.

שרגא אברמסון

מלשון הפיוט והשירה

א. בפיוט „אסירי לודים בנקיון רחץ“, לרב יוסף
אלברדאני, „הארץ“ פסח תשכ"ז, אומר הפייטן: „יקושי לחץ
שרי מסים, ומשועבדים בכף נוגשים, סכתה שועם באדמת
גסים, פקדת להם שבועת פלוסים“.

סכתה — פירש המהדיר: „ראית, שמעת, והשווה
וכל העם רואים את הקולות (שמות כ, יח)“.

ובאמת אין סכתה אלא סכתה, היינו שמעת, מלשון
הסכת ושמע ישראל (דברים כו, ט). והקל נמצא הרבה בלשון
הפייטנים.

באותו פיוט: „בכורים בחרבך היו נכוסים, ועמך
הוצאת ומתניהם שנוסים“. פירש המהדיר: נכוסים = שבורים.
אבל הפירוש האמיתי הוא: נכוסים = נשחטים =
נהרגים.

ב. י' רצה בי העיר ("לשונונו לעם" קונטרס פ.
עמ' 196) על לשונות הרבה מ"שירת תקופת ספרד" ופירשן.
ויש לעמוד על דברים אחדים.

1. עמ' 196 אות ג: השימוש תמה מ... אינו
בהשפעת הערבית, אלא נמצא כבר במדרשות, כמות שהראיתי
כבר במבואי ל"בן-משלי" עמ' לט ואילך, ועיין מילון בן-
יהודה עמ' 7788. ואם מעט לך מה שהבאתי שם, הרי לקט
נוסף משימוש זה בספרות, בין בתקופה שלפני הקשרים עם
הערבית ובין לאחריה.

תנחומא פרשת עקב אות ו (לפי נוסח ילקוט המכירי
לזכריה יד, ג עמ' 132): "וכל בני העיר היו תמהין מאותן
אריות וכו'". בתנחומא מהדורת בובר: "תמהין מי הרג אותם
אריות". ובספרות שלאחר המדרש — עוד תשובת רב צמח
גאון, תשובות הגאונים אסף, ירושלים תרפ"ט, עמ' 26:
"טובא תמהנו (תמהנא) מן הדא מילתא", וכן גם גאוני מזרח
ומערב, סימן פג. מנחם בן סרוק במחברתו, כגון בערך אדם,
דיבור המתחיל "מי יודע": "יש על אנשי לבב להשתומם
על אמרת שלמה המשכיל ולתמוה ממליצתו".

הרמב"ן בחידושיו לבבא בתרא דף פו ע"א, ד"ה
הגונב: "ותמיהני מדברי הרב רבי שמואל". "בספר הישר"
על התורה בפרשת בראשית (על חנוך): "ויתבהלו מאד כל
בני האדם ויתמהו ממנו על חכמתו וישתחוו לפניו כלם ארצה
ויאמרו יחי המלך יחי המלך". ואם תאמר תמה כאן הוא כאן
ויתבהלו — הרי מקום אחר באותו ספר מוכיח, שתמה מ...
פירושו "תמה על"; בפרשת וישב נאמר שם: "וישמעו כל
האנשים את דברי הילד ויתמהו מאד מכל דברי הילד".

במכתב האנונימי שפרסם כאן, The Jews etc. ח"ב, עמ' 345: "וקבצ[ני] בענינן (וצריך לומר בענינו, כלומר בענינו, והוא כלשון הכתוב, דברי הימים א כב, יד: "והנה בעניי הכינותי לבית ה' זהב ככרים". מאן תיקן: "בענינם"!) מענשים ונשים ונערים ובתולדות זהב וכסף ונחשת ופשתים חי וטווי כרים וכסתות וזולתם עד ש[נ]כלל... וכל הגוים תומהיס ממנו ואומרים אשרי העם שככה לו וגו'".

ובשיר "דברי נרגן לריב ארח", מנחת קנאות לר' אבא מארי, עמ' 182:

"אתמה מחולקים על משה (=רמב"ם) איך לא זכרו עונש קרח".

ועמנואל הרומי, מהדורת הברמן, עמ' 627: "תמה שצותה התורה... יש לתמוה". וכן עוד שם: "תמה אני אני תמיתה רבה ממה שצותה התורה".

ובשיטה מקובצת לבבא בתרא לדף עז ע"ב, ד"ה תמהנו: "תמהנו מהרא"פ ז"ל" (כן צריך לומר, כלומר: מהרב אלפסי. בדפוסים מאוחרים בטעות: "מהכא פ' ז"ל"!) ר' שלמה בן מלך ב"מכלל יפי" בהקדמה השנייה בסופה: "אשר מזה אני תמה איך נעשה החבור הזה במעט זמן".

ור' חיים בן מוסא בספרו מגן ורמח (כתב יד) אמר: "והאדון תמה מזה הדבר", עיין "בית תלמוד" שנה ב, עמ' 111, ומה שצינתי עוד בספרי "במרכזים ובתפוצות", עמ' 92 ועמ' 110, ו"מנורת המאור" לר"י אלנקאווה ח"ג, עמ' 138: "ואז"ל משלשה דברים מלאכי השרת תמהין".

ולשימוש תמה ב... שהזכרתי במבוא ל"בן-משלי"

— עיין עוד דרך ארץ רבה פרק ב: „ואל תתמה בדבר זה“.
מדרש הגדול לבראשית יא, כח: „אל תתמה בעצמך“
(מהדורת מרגליות עמ' כה).

ובשירו של ר' יצחק אבן כלפון „אהי פדיום אני עם
כל עדתו“ (כעת מהדורת מירסקי, עמ' 79): „ידמהו לנו
מלאך אלהים וכלם יתמהו בו עת חזותו“.

2. עמ' 198: „דמיונות — יצורים ברואים“ אצל רב
יהודה הלוי. שתי הדוגמאות שהובאו כאן כבר נכללו במאמרו
של זולאי בידיעות המכון לחקר השירה העברית בירושלים,
ספר שישי, עמ' קפד (האחת — בשמי) בתוך דוגמאות
מרובות להוראה זאת אצל פייטנים ומשוררים. ועיין עוד
מאמרו ב„עניני לשון“ של ילון, ירושלים תש"ב, עמ' 1—4,
והערתו ב„קריית ספר“ שנה ל, עמ' 242, הערה לג. ולהוסיף
לשונו יש לציין לדברי ר"ש בן גבירול (מהדורת ביאליק—
רבניצקי, כרך שלישי, ספר ראשון, עמ' 39, והבית הובא אף
ב„אמונה רמה“ לר' אברהם בן דאוד, עמ' 91: ובוזה אמר
משוררנו המתפלסף מקונן לאביו): „בעת בא במגורה, מסעף
כל פארה, ולקח הצורה, ועוב הדמיון“, כלומר לקח הנשמה
והשאיר הגוף.

ובפסיקתא זוטרת, פרשת ואתחנן, דף ט ע"ב: „לא
מפני שראיתם דמיונות לפידים הרבה וקולות הרבה שמעתם,
אל תהיו סבורים לרשיונות (= לרשויות) הרבה, אלא כל
שראיתם וששמעתם הוא אנכי“, וכן פסיקתא דרב כהנא,
בחדש השלישי, שהביא כבר זולאי. ועיין מדרש אגדת שיר
השירים JQR כרך שישי, עמ' 686, שורות 633—635:

„דימיתוך רעיתי, אין דימיתוך אלא דמיות, מלמד שבדמיון נגלה המקום על ישרי, כאדם שמראה את חבירו ואוי זה פלי. כך היו ישראל מסתכלים בהקב"ה ומראין אותו“.

3. עמ' 201: מדבר אינו קבר, אלא כפי שציין כבר בראדי בהערותיו לביאליק-רבינצקי, חלק שלישי, ספר שלישי, עמ' 113, רמז למקרא מפורש מלכים א' ב, לד: „ויקבר בביתו במדבר“. ופירוש חז"ל בגמ' בסנהדרין סוף פ"ו ידוע. ואף בשאר המובאות שהובאו כאן — אין מדבר בית קברות, אלא כל מקום שאין בני אדם דרים בו (ועיין רד"ק במלכים שם). והראיה ממדרש רות (פ"ג אות ג) „העולם הזה דומה למדבר ועולם שבאת ממנו דומה לישוב“ — ודאי שאין הכוונה כפשוטו של לשון, שהרי הוא אומר שם אף: „עולם זה דומה לים, ועולם שבאת ממנו דומה ליבשה“; כלום יאמרו, שהחיים שלאחרי המות נמשלו לים? אלא דוגמאות הן למי שעליו להכין צידה לפני הליכתו.

4. עמ' 202: „מערה — בית קברות“. הוראה זאת נמצאת כבר בתלמוד, בבא בתרא נח ע"א: רבי בנאה וטה מציין מערתא; ובספרות הגאונים ועוד. ואף יהודי עדן משתמשים בהוראה זאת — עיין ר' יעקב ספיר, „אבן ספיר“ חלק שני עמ' ט. וראה מה שכתב בער „תרביץ“ שנה כ, עמ' 322, הע' 9, והערות יערי שם, שנה כא, עמ' 207.

5. עמ' 209: „נרתק — בית כלא“. המהדיר הראשון של פיוט זה, שמתוני, „דביר“ (רבעון) ספר ראשון, ברלין תרפ"ג, עמ' 224, הערה 14, פירש: „מלשון חז"ל: הוציא

חמה מנרתיקה; בית ישראל בגלות ההולכים כמתנחלים
בנרתיקים". ואפשטיק, שם, פירש: ארון של מת כמו ביונית,
ע"ש.

ויש להעיר כאן, שפיוט זה נמצא אף בכתב-יד אדלר
2704, דף 26 ע"א, ועליו כתוב: "ולא איצא ש"צ" (= ולו
עוד שמרו צורו. כלומר נעתק מתוך כתב-יד, שנעתק בחיי
המשורר!) ושם הגוסס אחר:

"שכבים במעמקים יחזו שעריך, קוראים בממתקים (?)
מכל עבריך". ואם כן אין זכר ל"נרתק" בפיוט זה!
(ואעיר דרך אגב, בכתב יד זה, שורות האזור ט—י/
יט—כ מוחלפות, כלומר במקום ט—י נמצאות השורות יט—כ.
וכן להפך. בשורה טז: "דברי נביאיך חזו ברב טובך" —
בכתב היד: "העלי על לבך". ובשורה כא: "הלכו למרחקים"
— בכתב היד: "הולכים").

ג. א ז נ

אמר הפייטן ר' שמואל (ב"ר הושענא) השלישי, "גבז
שעכטער", ספר שלישי, עמ' 45:

שוב אל אדמת עזבתה, לבורח שדה ארם אִזְנָתָה
נָדַר בֵּית אֵל אוֹתוֹ הַזְכָּרְתָּהּ, בְּרִיתוֹ זְכָרְתָּהּ וּבוֹ הִרְחַרְתָּהּ
ואוֹתוֹ זְבַדְתָּהּ וְעִזְרְתָּהּ וְאִזְנָתָהּ.

הכוונה ליעקב (בורח שדה ארם, הושע יב, יג), שאמר
לו ה' "שוב אל ארץ אבותיך" (בראשית לא, ג). ופירוש כל
המחרוזת פשוט הוא, ואין להעיר אלא על התיבה אִזְנָתָה
שחוזרת פעמיים. הר"הב תמה על החזרה, ועל כן תיקן (שם,

הערה 4) בסוף המחרוזת: „וּחֲנַנְתָּהּ“. זולאי בספרו Zur Liturgie der babylonischen Juden, עמ' 66, מציע לתקן: „וּגִוְנַנְתָּהּ“ (לרמוז לברכת מגן). ונראה שאין צורך לתקן דבר. אֲזַנְתָּהּ הראשונה פירושה: „הִשְׁמַעַת“, כלומר השמעת ליעקב „שוב אל האדמה אשר עזבתה“ (אֲדַמַת=אדמה, כמו אדמת עפר בדניאל יב, ב, שאינו סמוך, אלא לשון כפול, כפירוש הקדמונים).

וּאֲזַנְתָּהּ השנייה — אפשר לפרשה בשתי הוראות:
 א) „שְׁמַעַת, הקשבת לדברים“. וכשם שאתה אומר „שמעת את“, כך אתה אומר „אֲזַנְתָּהּ את“. (ב) וזו נראית יותר, ליד זבדתה ועזרתה נראה, שֶׁאֲזַנְתָּהּ פירושה „תִּיקַנְתָּ לּוֹ“ או „הִתְקַנַּת לּוֹ“. וכמות שהשתמש הקליר בהוראה זאת בקרובה לפרשת פרה „אֲצוּלַת אֹמֶן“, בחלק המתחיל „מִמֶּרְהָ“ (בְּיִתְהוּדָה, עמ' 132): „מִמֶּרְהָ חֻקָּה גֹזַר, מִגִּבּוֹנֹן אִמְרָה נְגוּזָה, נֶאֱמַן (=משה) אֲזַנְתָּהּ נִתְאָזַר“. כלומר לעשותה כתיקונה.

וכל ההוראות הנ"ל נמצאות במקבילות:

בקרובת בן קליר, „תפארת שיבה“ לכבוד צונץ, החלק העברי, עמ' 203: „אלופים מסבלים בעבי נגהיך, אֲזַנְתָּ דבור עברית כמהיך“, כלומר השמעת לכמהיך דיבור עברית. בן יהודה, עמ' 132, הכניס מובאה זאת להוראה „שקל שני דברים במאזנים שיהא בד בבד“. וההוראה השנייה נמצאת בתרגום קהלת יב, ט, וְאֶזֶן: „ואצית לקל חכימיא“ (ושמע לקול החכמים).

ושני הפירושים האלה נמצאים אף בפירושו של ר' יצחק אבן גיאת לקהלת, שנדפס על שמו של רב סעדיה גאון

בספר "חמש מגלות..." מהדורת קפאח, ירושלים התשכ"ד, עמ' רצב: "ואחד החכמים פרש און, ששמע מן החכמים (כמו התרגום, ועייך לקמן), ומהם מי שחשב שהוא פועל יוצא, כלומר השמיע הדבר לרבים (וכן ראב"ע בפירוש השני לכתוב), והוא כמו בערבית אלאון, שהוא נגזר מן און. אף אלפאסי באגרונו ח"א, עמ' 54, מפרש "ואון = ושמע (וחקר ותקן), כלומר לא אמר דבר אלא לאחר שדייק בו יפה". על כל פנים יש כאן "צימוד שלם" בתיבה אונחה.

דרך אגב אעיר על און בבניין קל בהוראת "שקל במשקל השירה" (ראב"ע מפרש כך את הכתוב הנ"ל). בחידה על העט, להקראי משה דרעי, "לקוטי קדמוניות" של פינסקר, עמ' צו, סימן קסד, טור שלישי:

(העט) חֶסֶר עֵצָה, חֶסֶר חֶכְמָה חֶסֶר בֵּין

וְחִבְרָתוֹ יֵאוּ כָּל שָׂר וְאוֹן,

— כלומר: כל שר שירים במשקל.

(המחבר חורו שם סגול בקמץ: און, און, גרון, מון אל זון, בפון [= בפון שלהן]).

ד. מִסְפֵּית אָם

בפיוטו של ר' שמואל הנ"ל עמ' 46 בראשו:

שוב אל זו אַרְצֵךְ חֶפְצֵךְ, וּבָהּ לְבַטַח תִּמְצָא כָּל חֶפְצֵךְ.

בַּעַת מִסְפֵּית אָם מִצְלִיחַ חֶפְצֵךְ, אֲוֹר חֶלְצֵךְ וְאִמְצֵךְ בְּעֶלְצֵךְ וְיֵאל שְׁלוֹם פְּלִטוֹ מְכָל פְּלִצֵךְ.

וכתב בהערה 21: „נ"ל שזה רמז לאליעזר עבד אברהם, שנאמר עליו והאיש משתאה לה מחריש לדעת ההצליח ה' דרכו (בראשית כד, כא) אבל התיבה בעת אינה מחזרת, ואולי צ"ל כמו מסכית וכו'".

וקשה לקבל פירוש זה, שהרי כל הפיוט מדבר ביעקב, ולמה הזכיר כאן את אליעזר עבד אברהם? כל שכן, שהמהדיר הצייע לתקן את הלשון, ואף לאחר התיקון לא נרפא העניין. ואם יש צורך בתיקון, הרי אינו אלא תיקון הניקוד. במקום „אם" יש לנקד א.ם. „למספית אם" — כינוי ליעקב, ששמע בקול אמו רבקה. ולפי זה ברור: „שוב אל זא! ארץ חפץ, ובה לבטח תמצא כל חפץ". בעת שיעקב, ששמע בקול אמו, מצליח כל חפצו, ואזר חלציו ובשמחה התאמץ וכו' — הצילו ה' מכל צרה.

ה. אִמְצָת

תואר זה בהוראת „אמיצה" נמצא לרב סעדיה גאון באגרונו וכן בדברי רב שרירא ורב האי לאלוף אחד במצרים, כמו שרשמתי בספרי „במרכזים ובתפוצות": „חכמה אמצת" (עמ' 36), „תשועה אמצת" (עמ' 112, הערה 42); „ואהבתנו אמצת מאד" (שם). ורמזתי שם אף לפיוטי רס"ג. והכוונה להימנון „ברכי נפשי", זולאי, „האסכולה הפייטנית של רב סעדיה גאון", עמ' קיא:

בְּרַכִּי אֲבֵרַת וְאַמְצָת וְשִׁימִי כְבוֹד וְהַלְלִי לְעֵד.

(החלק השלישי של ההימנון [עמ' קכ], שמתחיל „ואשך הדולקת" נמצא אף בכתב-יד אדלר 2916, דפים 3—4. הקטעים

מכילים את כל החלק הזה, עד סוף עמ' קכא, ולאחריו
תרגום ערבי של הפיוט. את הטור העשירי „ויקידת
חשש הבוער ואוכל שמיר ושית וכל אבים” מתרגם המתרגם:
„ווקיד אלחשיש” = בעירת העשב. ולי נראה, שפירושו:
ויקידת האש. חשש = אש; עיין זולאי, ידיעות המכון לחקר
השירה העברית בירושלים, ספר שישי, עמ' קצה).

„אמצת” בהוראה הנ"ל במצאת אף בפיוט של ר'
שמואל (ב"ר הושענא) השלישי, „גנזי שעכטער” חלק שלישי
עמ' 76 (אלא שלא נתקדה כראוי):

עורי אמצת המחצבת מדפא כחלל.

המהדיר ניקד אמצת, ועל כן התקשה בפירוש הטור.
אברונין, „ממזרח וממערב” כרך שלישי, חוברת יב (ירושלים,
סיוון תרפ"ט) מנקד אמצת, ואף זה ללא הועיל, והניקוד
הנכון הוא אמצת. כלומר: התעוררי הזרוע החזקה
המחצבת וכי' — ממש כעניין הכתוב בישעיה נא, ט, שציין
לו המהדיר. אלא שכדרך הפייטנים שינה את לשון המקרא
בתואר אחר לזרוע. (ומצאתי כעת, שאף יחזקאל בנעט „קרית
ספר” שנה ו, עמוד 507, ניקד אמצת, מבלי להביא סימוכין
אחרים לדבריו. ופירש לנכון „מדוכא כחלל” = מצרים,
תהלים פט, יא.)

ו. אנס

בפיוט אנונימי, שהדפיס דוידזון, „הצופה מארץ הגר”
ח"ב, עמ' 3, אמר הפייטן: „כרחם אב על בנים תרחמני

עושי כבאתי לשלום אצא לשלום בעילוסי (= בשמחה; ואין צורך לתקן „בקילוסי“), כל אשר יגעתי אמצא ולא תאניסי, כי אתה יי מחסי“.

תאניסי — כן ניקד המהדיר, והעיר (בהערה 10 בעמ' 9). „כמו תניס, הפעיל מן נוס, והאלף היא אם הקריאה, והיו"ד נוספת מפני החרוז“.

ובאמת האלף מן השורש שהוא אנס, ורצה לומר: אמצא כל אשר יגעתי בו ולא תקחהו ממני (בעבור עוונותי). אנס במובן זה מצוי בלשון חכמים בעברית ובארמית („שאנס ביתו של פלוני“).

וראיתי, שזולאי, „לשוננו לעם“ חוברת נ (מחזור ה, קונטרס ח), עמ' 12—13, עמד על הפיוט הנ"ל ופירש אף הוא מלשון אונס, אלא שפירשו: אמצא פרנסתי ברצון ולא באונס. ואין הדבר כך לפי דעתי.

זולאי הביא שם, אף מלשון הכותב בקובץ Saadyana של שעכטער, עמ' 147: „ואם כן בשדות כל שכן בנשים שנתקדשו שיאניסו המקדש בשלטון שיגרש האישה וישאנה“. ומוסיף: „העניין אינו מחזור כל צורכו, אבל ברי שלפנינו צורת הפעיל של אנס“.

והעניין ברור ומחזור. הכוונה היא: קודם הביא בוודאי כעניין „תליותו וזבין“ (בבא בתרא מח ע"א), ומוסיף: ואם בשדות כך, שאסור לעשות כן, כל שכן אם הם נוהגים להכריח אדם על ידי השלטון לגרש את ארוסתו, כדי שהמכריח ישאנה אחר כך.